

מטרת מאמר זה היא בירור עיקר הדין בעניין זה של ליכא דרכ"א. אני הקטן אמנם לא הגעתי להוראה, ואינני קרוב לשם כלל, אבל חושבני שבירור ההלכה כמות שהיא, בלי מדרס רגל לדעות שמקורם בשלטי חוצות... תציל רבים מכישלונות. וכל יר"א שיתבונן בליבו יראה עד כמה קל הוא לקיים את עיקר הדין, וכמה ממידת החסידות טבועה בו בפעמים רבות שנהג לעצמו בדרך החסידות. אשריכם ישראל!!!

עם זה בקשתי שטוחה לפני כל מי שיכול להאיר עיני במקומות שטעיתי בהם שישלח לי לכתובת המייל:
darkeac770@gmail.com

מהות וגדרי ההיתר ב'ליכא דרכא אחרינא'

בגמרא ב"ב (נז:): נאמר 'ועולם עיניו מראות צרע א"ר' חייא בר אבא זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה, היכי דמי אי דליכא דרכא אחרינא רשע הוא, אי דליכא דרכא אחרינא חנוס הוא, לעולם דליכא דרכא אחרינא, ואפ"ה מיבעי ליה למינס נפשיה'. הרי שכאשר יש דרך אחרת שילך בה אין לו לעבור בדרך שהנשים מכבסות בה, ואפילו אם יעצום את עיניו¹, ואם אין לו דרך אחרת מותר לו ללכת בדרך זו, ובזה היה לגמ' הו"א שהוא היתר גמור,

על הרמב"ם הל' תשובה פ"ד ה"ד), ואמנם לשיטת הנימוק"י קושיא מעיקרא ליתא וזה"ל בעולם עיניו שרי וועיין עוד תי' על קושיא זו בשרידי אש (פסחים, השלמות ס"ז), וכן ראה בשו"ת תורה לשמה (סי' שצד) שכן התיר באיסורי ראייה והרהור על פי גדרי אינו מתכוין, ובאמת שצ"ב עליו לפי"ז מדוע בליכא דרכא אחרינא נאסר אף שעולם עיניו וכו' וקושיית החפץ חיים, ונראה שפירש שאין האיסור אלא משום שמכניס עצמו למקום שעלול לבוא בו לידי מכשול, או משום לזות שפתים, אבל עצם הגאון מהערה אינה אסורה, והיתרו של התורה לשמה נכתב באופן שהערה בזה אכלו ולא הוא הכניס את עצמו למקום שהיא נמצאת בו כמבואר בדבריו, ושמה כל דבריו נאמרו רק באופן זה ובאמת שדבר חידוש הוא להתיר איסורי ערוה ע"פ גדרי אינו מתכוין, שהם נאמרו לכא' רק כאשר מהות האיסור היא בהגא'ה, משא"כ באיסורי עריות שלא ההגא'ה עצמה אסורה אלא בזה שנגרם לו עי"ז קירבה לערוה, ולזה מה יועיל שאינו מכין, ורק במקום שהחפץ של האיסור הוא איסור הגא'ה שייך לומר שכשאינו מתכוין אין המעשה מתייחס אליו כ"כ, אבל במקום שהעיקר הוא התואה מה יועיל שאינו מתכוין, וצ"ח.

וראה גם בשלמת חיים (אה"ע"ז סי' ס, ובמהד' יסנה סי' תרפו) שהתיר נסיעה בעגלה שיש בה נשים פרוצות, אם רק בדעתו שלא לפנות אנה ואנה להסתכל, והוסיף שאם יש בידו ספר יענין בו. ולכא' תמוה שהוא שלא כשיטת הראש' שאסרו באיכא דרכ"א אף שיאנוס עצמו שלא להסתכל, ונראה שכוונתו שצימניו אנו כל הדרכים בבחינת ליכא דרכ"א, ואי דייקנין כולי האי לא אזלינן, ולכן לעולם מותר לילך כרגילותו ורק ישתדל שלא להסתכל משום מידת חסידות (וכלשונו 'העיקר שצריך להיות בדעתו שלא לפנות אנה ואנה ולהסתכל'), או שהחשיב את הנסיעה בעגלה כצורך כיון שהדרך ברגל אינה חשובה כדרכא אחרינא וכסברות שהעלה שם השואל (– ר"ס סובל) וסבירא דאין צימניו כל הדרכים בחשך סכנת פריצות משמע גם באורחות הבית (שטרנבוך, הדרכה והערות פי"ג).

¹ עצימת עינים המדוברת בכהן, אינה עצימה כפשוטה שסותם עיניו מכל וכל, אלא שעומם 'מראות צרע' על ידי שמטה אותם למקום אחר, וכן פירשו הרשב"ם (ד"ה למינס) והמאירי (ד"ה מדה) לגבי עצימת העינים כשליכא דרכ"א שהיא הטיית העינים מהערה ולא עצימה ממש. אבל אם עומם ממש שאינו רואה כלל ודאי שרי אפי' שאיכא דרכ"א, וזה פשוט וברור מסבירא. ויש להביא לזה ראייה מהיד רמה, שלגבי המידת חסידות של עצימת עינים כשליכא דרכ"א פירש שיעצום את עיניו לגמרי ווכפי שיוצא להלן בהערה 3, ולגבי מה שכתבה הגמרא שאם יש דרכ"א רשע הוא כתב היד רמה שכוונתה שלא יועיל מה שלא יתכוון לראות וז"ל 'אי דליכא דרכא אחרינא ואזיל מהבא כי לא מיכוין נמי לאסתכלי רשע הוא דלא הוה איבעי ליה למיזל מהבא'. והיינו שאם יעצום עיניו ממש אין סיבה לאסור אפי' באיכא דרכ"א ואם לא שיש חשך שיפקח את עיניו, או שיכשך בקול או בריח וכדו', וראה בזה בתורת ההסתכלות (סי' טו), ולא נאמר האיסור אלא כאשר רק מכיון את עצמו שלא לראות שבה קיים איזה ספק מכשול.

כמו כן, זהו רק לפי פשוטו, אבל במרומי שדה (ד"ה אי) כתב שלשיטת הנימוק יוסף (לא. מדפי הרי"ף, ד"ה היכי) גם כשאיכא דרכ"א שרי בעצימת עיניו, ואע"פ שמביא עצמו לידי נסיון, ורק שאם לא יעצום יהיה רשע וזהו שלא כמקום שליכא דרכ"א ששם עצימת עינים היא רק ממידת חסידות, ועי"ז שפפל בזה קצת בגדרי מכניס עצמו לאנוס ובענין זה ראה בזה גם בבתי כהונה (ח"ד בית המדרש דף 3 ע"ד). ואמנם דברי המרומי שדה צ"ב כיון שכל לשונו של הנימוק יוסף היא העתקה מהרשב"ם ולא מובן היאך שייך לומר שיש ציניהם מחלוקת, וצ"ג. וראה בחפץ חיים (כלל ו' באר מ"ח אות יד) שתמה על סברת האיסור באיכא דרכ"א כשעולם את עיניו, שלכא' יש להתיר בזה משום דין לא אפשר ולא קא מתכוין, ועי"ז מה שתי' שצירא לעריות החמירו יותר ווכע"ז כ' בספר משרת משה (עטייה),

ולבסוף חידשה שמאל מידת חסידות² יאנוס עצמו להטות את עיניו לכל אחר³ ולא יציט בערוה.

² וכלשון הרשב"ם (ד"ה היכי דמי) 'דמשתבח ביה קרא' 'חסיד הוא', וכלשון זו נמצא גם בר"י קרקושא. וכע"ז כתב במאירי, וז"ל בקיור 'מדת הניניעות משוכחת עד למאל, אף באנשים, דרך הערה אמרו עולם עיניו מראות ברע זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה' ונראה גם באור זרוע (אלפא ביתא סי' לט) שכתב 'עולם עיניו מראות ברע זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה, ודרכן של נשים שלא להסתכל אפי' בפניה', ובפשוטו משמע מלשון שהוא רק הנהגת הדקדוקים, אבל אי"ז הכרח כיון שיתכן שכוונתו לכתוב עוד דין נוסף שלא להסתכל אפילו בפניה נטויה ואפי' בהבטה בעלמא. וכבר עמד בשו"ת מהרש"ם (ח"ב סי' רכד אות יג) על דבר זה שהוא רק מידת חסידות לפניו משורת הדין, וכן הוא גם בעובד אורח (להאדר"ת, סי' רלז) אגרות משה (אבן העזר ח"א סי' נו ד"ה וגדולה) וחוט שני (אבהע"ז סי' כא סק"ה) ומשמע כן גם בעין אליה (מגילה כת. ד"ה א"ל), וראה כע"ז גם במעין אומר (חי"ב סי' קמג), ובקובץ תשובות (אלישיב, ח"א אור"ח סי' יג) הגוסס הוא 'ובדליכא דרכא אחרינא ולא עולם עיניו לא דליק ולא רשע הוא', וכנוסח זה נכתב כבר בספר מירא דכ"א (לרבי מסעוד רפאל אלפאסי ראב"ד תוניסיה, נפטר תקל"ה. פרשת יתרו פ"כ פ"ז, דף רח. מדפי הספר). וראה גם בספר חסידים (סי' ט) שמהנה את עצמית העינים כאחד מהדברים שנוהג בהם החסיד, ואפשר שגם מדבריו יצא ללמוד שהוא רק מידת חסידות. וגם רבי לדוק הכהן מלובלין (ישראל קדושים אות ב) כתב ש'איש קדוש' עולם עיניו גם בכה"ג של ליכא דרכא אחרינא. ובשרידי אש (פסחים, הוספות סוף סי' ז) משמע שעצמית עינים מחוייבת מן הדין, ואינה מידת חסידות אלא כקשקה לו לעולםם וכגון שאינו יכול לילך כך, אבל להסתכל בשופי אסור מדינא, וכתב שכן משמע ברש"ם, וז"ל היכן ראה כן בדבריו ונראה להלן הערה 9 שגם הערוגות הבושים (בכרך, אהע"ז סי' כא סק"ה) כתב שהטיית העינים מחוייבת מן הדין. וראה עוד בדברות (סב): שנאמר שם להסתכל בנשים צעת שהן מפנות עצמם רק משום שלא אורח ארעא הוא, וזה לכא' אע"פ שאינו מכוסות כראוי וכמבואר בשו"ע (אור"ח סי' ג ס"ד), והוא מגמרא דברכות (כג:), ואם היו שם נכריות ודאי לא הקפידו אף על הלכה זו וגילו עצמם יותר, והיינו משום שהם בוסות וגם משום 'עולם עיניו', ומבואר שאין זה איסור עצמי אלא רק משום שגורם לביישן או משום עולם עיניו שהוא מידת חסידות. ואמנם ראה דקדוקי סופרים שכתב"י הגירסא היא 'אינשי' ולא 'נשי' ולפי"ז יאצו שם גברים ולא נשים ואין ראייה שגם בנשים אין איסור מדינא, ומיהו עכ"פ ודאי נוסח הדפוס עיקר להלכה, ובפרט כשלא העירו בו הפוסקים למרות שנוסח הכת"י לא היה לעיניהם ובהאמת בספר שפתי חכמים (דברות סב: ד"ה דילמא) תמה מדוע נאסר האיסור רק משום אורח ארעא, וכתב שלגי הכת"י מיושב, אבל כאמור עכ"פ גירסת הדפוס עיקר ובה מוכח שכליכא דרכ"א האיסור אינו מהדין, ומה שבשפתי חכמים לא תי' כן נראה שהוא משום שסבר שאיירי באיכא דרכ"א ובסדרת המליץ נעים שבסמוך. אבל יעויין ביפה תלמוד (בגמ' ס) שהוא פי' שהיה באופן שאין בו איסור כלל ונאסר להם להסתכל רק משום שכן הנהגת ת"ח, ולדבריו בודאי אין ראייה, ובאור אחר עד"ז כתב גם בטהרת הקודש (קדושת עינים פ"ד) עיין בהם. ובספר מליץ נעים (ויכוח נעים אות פה דף ל ע"ג מדפי הספר) סבר שדברי הגמ' נסובים על אופן שאיכא דרכ"א ולכן העמיד כשהיו הנשים לבוסות בלניעות, ולדבריו אין להוכיח מהגמ' שגם בפרוואות אין איסור מדינא, אבל עכ"פ מדבריו של המליץ נעים עצמו יהיה מוכח כן, דלא הוהכך להעמיד שלבוסות בלניעות אלא משום שאיכא דרכ"א, אבל אם לא היה דרכ"א לא היה קשה בעיניו להעמיד כשאין לניעות ובעיקר הדבר שלא ראה להעמיד

כשליכא דרכ"א, נראה שהוא משום שהיו נפנות בשדה הפתוח ולא היה מסתבר ליה שאין שם מקום אחר לעבור בו. אבל לכא' גם האוקימתא שהן לניעות היא קלת דוחק שהרי הותר להם לגלות עצמם, ואולי שייך לדחוק (שלא כהמליץ נעים) שבאותו המקום מאיזה טעם לא היה דרך אחרת לעבור בה.

ובקובץ אור ישראל (מאנסי, כרך י"ד טבת תשנ"ט, עמ' קעה) כתב חכם אחד שאין להוכיח מלשון 'לא אורח ארעא' שהוא רק מידת חסידות, ואשכחן במקום אחר שנאמרה לשון כזו בדבר שהוא איסור מן הדין, והוא בגמרא בסוטה (כא:): 'היכי דמי חסיד שוטה כגון דקא טבעה איתתא בנהרא ואמר לאו אורח ארעא לאיסתכולי בה ואכולה', ושם הלל הוא דבר שנאסר מן הדין כשאין בו פיקוח נפש. ועם זה שראיה זו היא ראייה נפסדת, שהרי לא הגמ' כתבה שהוא לא אורח ארעא אלא השוטה הוא זה שאומר כן לעצמו, ואין להביא מזה ראייה לשון שכתבה הגמרא עצמה, עוד זאת שהרי שם באמת הותר הדבר להלילה משום פיקוח נפש, והשוטה הוא שממלא סברות של חסידות מטופשה שיהיה אסור לו להלילה משום מידת חסידות, ולכן הוא בא בטענות של לא אורח ארעא. ובאמת שפשוט הוא בכל דוכתא שלשון 'לא אורח ארעא' הוא לשון של הנהגה טובה, והוא פשוט לכל מי שקרא או שנה דבר בדברי הגמ', ומ"מ אציין מקופיא שתי מקומות שדבר שם שזהו הפירוש, והם גמ' ברכות (מט:): ושם בתלמודי רבינו יונה (לו). מדפי הרי"ף ד"ה ואידין, ויד רמ"ה סנהדרין (לו: ד"ה מתני'). ומלבד זאת כך מבואר גם ביפה תלמוד שפתי חכמים ומליץ נעים הג"ל שטרחו לפרש מדוע אין באמת בהסתכלות בנשי משום איסור גמור, והוא משום שסברו שלשון לא אורח ארעא אינה מתפרשת כאיסור ממס. וראה גם בעולת שלמה (ליפשיץ, זכחים סג). ד"ה שם שלמים) שפשוט לו שלשון לא אורח ארעא אינו איסור מדינא והתקשה עפ"י דבריו רש"י עיי"ש, וכעין זה ראה גם בפני יהושע (שבת כג: ד"ה שם דביתא; ביצה כה: ד"ה בגמרא) וראשון לציון (ביצה כה: ד"ה שם גמרא אורח).

וראה עוד בהערה 9 במה שנתבאר אם לשיטת הרמב"ם והטוש"ע הוא ג"כ רק מידת חסידות.

³ כן פירשו הרשב"ם והמאירי כנ"ל, וכ"ה בר"י קרקושא, אבל ביד רמה (ב"ב נז: אות רסא) משמע שיעולם עיניו ממס, דכתב שעלול לבוא ע"י עצמית זו לידי סכנה, והיינו משום שלא יראה אפילו במכשולות המונחים בדרך שלפניו, עיי"ש וכן דקדק מדבריו בתורת ההסתכלות (סי' ט). ובפירוש הרי"ב בן חכמון (ב"ב נז:): הזכיר את שני הפירושים וכתב 'שיעולם עיניו או ילדל פניו ויכל לו', וכן הוא גם בב"ח (אור"ח סי' א ס"ג). ובפשוטו הרשב"ם והמאירי אינם מזכירים עצמית ממס לעולם, ובודאי לא באופן שיסכן אותו, אבל יתכן שלא פליגי וכוונתם רק לאופן שהטיית העינים תועיל לסלק את הערוה מתחום ראייתו ושבאופן זה בודאי יודה גם היר רמה שאי"צ לעולם ממס. ומ"מ אי"ז הפשטות ובפשוטו משמע מהרש"ם שיעצמית ממס אינה נדרשת מההולך כדרכו, וכשם שהרי"ב חכמון והב"ח התירו לבחור או בעצמית העינים ממס או בהסתם המבט. ויתכן עוד שהוא דרגא ע"ג דרגא, שבאופן רגיל אי"צ להתחסד כ"כ, אבל בעל דרגות גבוהות מאד צריך להתחסד עוד יותר ולעולם עיניו ממס (וכשהדבר נלמד) ואבל אין נראה כמו שהבין בתורת ההסתכלות (סי' ט) שלהרמ"ה מחוייב לעולם עיניו דייקא ואפי' שיתכן עיי"ז ומשום שראיה אסורה ביהרג וא"י, שהלא כל עצמית העינים כשליכא דרכ"א היא אף מידת חסידות, ולא יתכן שמחוייב ממידת חסידות למסור נפשו, ובודאי לא כל יום ויום כאשר נפגש בראיה אסורה המתחדשת חדשים לבקרים, ומה שב' הרמ"ה שבעצמיתו הריהו מסכן את עצמו כוונתו לסכנה מועטת של נזק ולא לספק פיקוח נפש, וראיתי מי שהוכיח כן שהלא

והנה הרי"ף והרא"ש כדרכם העתיקו את כל דברי הגמרא כדורתם⁴, אבל הרמב"ם (א"ס"ז פ"א הכ"א) הטור⁵ והסו"ע (א"ז הע"ז ס' כ"א ס"א)⁶ כתבו רק את עיקר הדין שאסור להסתכל בנשים העומדות על הכביסה⁷, ולא כתבו גם את הדין שאף באופנים

אם הוא בחשק פיקוח נפש פשוט שאסור לו לבוא לשם ולסכן את עצמו, ואינו חסיד אם על ידי מעשיו בל ידי סכנת נפשות. וראה עוד בקובץ בנתיבות ההלכה (וכד' ל' עמ' 127) שבעל ה"ה נתן ענה ללכת עם משקפי שמש, והיינו שאף שרואה דרכם מ"מ הרי זה כמו שמסיט את מבטו, ויועיל שלא יטרוך להסיט ממנו באופן שיבייש אותו, וגם לא יהיה לו כ"כ נסיון שלא להסיט את המבט. וכל זה הוא לפי פשוטו, אבל בפירוש הרי"ף (על עין יעקב ב"ב נז:) מבואר להיפך שהטיית העינים היא מידת חסידות גדולה יותר, וכתב שזהו השקלא וטריא בגמ' שגם בה"א ידעה שקיימת מידת חסידות לעולם את העינים, אבל להטותם לזר אחר אינו חייב אפי' ממידת חסידות, ומותר לו ללכת כדרכו, ולבסוף חידשה שהחסיד גם מטה את עיניו ללדדים.

⁴ ואחרי הרא"ש העתיקה גם הקיטור פסקי הרא"ש (בקיטור) וז"ל 'לר"ד אדם להעלים עיניו מלהסתכל בנשים העומדות על הכביסה אפילו אם אין דרך אחרת לעבור', וכע"ז נכתב גם בדרכי ירוחם (אדם וחוה נכ"ג ח"א, דף ק"ב טור ב). וגם באו"ז (אלפא ביתא ס' לט) העתיק את דברי הגמרא בקיטור.

⁵ אמנם בקיטור פסקי הרא"ש העתיק דין זה, וכדלעיל. ⁶ וכן הוא גם בע"ז חיים (נדה ושא"ר עריות פי"ב, עמ' ש"ז), אלמרחד אלכאפי (לרבי תנחום ב"ר יוסף, שהיה מהראשונים בתקופתו של רבינו פרץ, ערך 'כבס'), כלבו (ס' עה) ואחרות חיים (כתובות ס' ט), וכן בפירוש מהרש"ל על הטור (אור"ח ס' קסה), לבוש (אה"ע"ז ס' כ"א ס"א), חכמת אדם (שער בית הנשים כלל קכה ס"ג), פת לחם (חבילוי, הל' דרך ארץ דף יג: מדפי הספר), וגדחי ישראל (לה"ח, פ"ד).

⁷ וכוונתם לחדש שאף שהוא אבר שלפעמים מגלות אותו, ובמקום הכביסה הוא רגילות לגלותו, אעפ"כ דינו כדין מקומות המכוסים, ואפילו בנהר ששם דרך ורגילות לגלותו, וכסברא זו נכתב גם בחידושי הרא"ה (ברכות כד. ד"ה וסוק), וגם בפוסקים אחרים לנו בסברות מעין אלו לגבי אשה המניקה ומגלה את גופה והו"ד ב"ש"ז יביע אומר (ח"ו אור"ח ס' יד).

⁸ וכבר הרגיש בהשמטה זו בצפנת פענח (על הרמב"ם).

⁹ והאמת אומר, שבספר ערוגת הבוסם (בכרך, אה"ע"ז ס' כ"א ס"ה) כתב שדברי השו"ע נסובים על אופן של ליכא דרכ"א, ואף בזה אסר השו"ע מדינא להסתכל, כיון שבנקל יוכל להביט לזר אחר, ולאו אונס הוא. ודבריו פלא שהלא הראשונים כתבו להדיא על הטיות מבטו שהיא מחוייבת רק משום מידת חסידות ולא מדינא, וכמובא בהערה 2. וגם הדין רמה ש' שהמידת חסידות היא עניינת עינים, וכמובא בהערה 2 הנ"ל, לא כתב שהסמט המבט מחוייבת מדינא, אלא שמשום מידת חסידות יש לו להתחסד כל כך שגם יעלום את עיניו, ואף אם נחדש שלהרמ"ה הטיית העינים מחוייבת מן הדין, ולכן הוא שכתב שמשום מידת חסידות יש גם לסגור את העינים ממנו, מ"מ מהיכי תיתי לחדש שפסק השו"ע כמותו כאשר בכל מקום מטיס די מדרשא שכאשר ליכא דרכ"א אף מידת חסידות היא שלא יביט בערוה, ונ"ת. שו"ר שגם ב"א נדברו (ח"ז ס' עה) כתב כעין דברי הערוגת הבוסם ובאופן קרוב לזה כתב גם בספרו תורת ההסתכלות (ס' טו), והוא עשה מזה מחלוקת של הרמב"ם והטו"ש כנגד שיטת הרשב"ם, שלהרשב"ם כשליכא דרכ"א אינו מחוייב מדינא לעלום את עיניו אבל לרמב"ם וטו"ש"ע גם בזה הוא חייב לעלום את העינים מן הדין ואולי יש לחזק

כשליכא דרכ"א, שמותר לו ללכת שם, ככ"ז יעלום את עיניו⁸, ובפשוטו פירוש הדברים שהם כתבו רק מה שמחוייב מעיקר הדין, וכיון שהעניין של עליונות עיניו כשליכא דרכ"א הוא רק מידת חסידות לא הולכרו להביאו⁹.

שיטה זו מלשונות הכותבים ש'לר"ד' להעלים עיניו, וכמובא בהערה לעיל, אך מלשון המחירי משמע לא כך, עיי"ש שכתב שהוא רק 'דרך הערה' ואעפ"כ כתב לשון של 'לר"ד', והאמת שהלשון כ"ד שחפסו כמה פוסקים הוא רק העתקה של לשון הגמ' שכתבה ש'מביע' למינס נפשיה. ואמנם קל"ת דוחק לומר כן שרמז השו"ע לחידוש גדול כ"כ של איסור ההסתכלות אף כשליכא דרכ"א מבלי לרמז כלל שהוא שיטה חדשה שלא כשיטת הרשב"ם שהקיל בזה, ואף אם בשו"ע דרכו לקצר מ"מ גם בבית יוסף הביא כמקור לדין זה רק את דברי הגמ' ולא פלפל כלום שהוא שיטת הרמב"ם ושלא כשיטת הרשב"ם, ולא משמע שחידש בזה איזה מחלוקת וז"ל כיין לגמרא זו גם בבאר הגולה (אות 7). וכן משמע גם בלבוש (אה"ע"ז ס' כ"א ס"א) שהביא איסור הרהור בנשים וז"ל כתב 'עוד אמרו ז"ל [ב"ב נז ע"ב] אסור לאדם להסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה שמגלות רגליהם, דבא לידי הרהור', הרי שז"ל לכתוב רק עיקר הדבר שאסור להסתכל משום שיבוא לידי הרהור. וגם כתב שהוא דין המבואר בגמרא, והיינו שהוא הדין המבואר בגמרא כפשוטה שעלם ההסתכלות אסורה והוא משום הרהור וק"ל ש'אסור רק משום הרהור ולא משום עלם ההסתכלות ומשמע שסבר שכל איסור ההסתכלות הוא רק משום שיגרום להרהור ואינו איסור עצמי, ואכמ"ל. וראה גם באלמרחד אלכאפי (ערך 'כבס') שכתב רק איסור להסתכל בנשים העומדות על הכביסה (וזוהו כהנוסח של הרמב"ם והטו"ש"ע), וכתב שהוא דין המבואר בחז"ל, ובפשוטו כוונתו ג"כ לעיקר האיסור שהוא הדבר שמפורש בדברי הגמ', ונפ"מ מזה כאשר יש דרכ"א.

ולכן נראה שעיקר הפי' בדברי הרמב"ם והפוסקים הוא שהם מנו רק את עיקר הדין ולא דברים של מידת חסידות, ומשום כך לא הולכרו להביא את עניין עליונות העינים כשליכא דרכ"א שהוא רק ממידת חסידות וזוהי שלא כתבו את הדין שכאשר יש דרכ"א לא ילך שם אף שיעלום עיניו, יתכן שזהו משום שהוא דין פשוט, וגם היא גופא כוונתם בזה שאסרו את ההסתכלות שזוהי מובן שאין ללכת לשם באין לזר, ובספר ברכת אברהם (ארלנגר, ב"ב נז: ברשב"ם ד"ה רשע) כתב להיפך שסברו שגם דבר זה אינו דין ממש אלא הנהגת חסידות ולכן הוא שלא הביאורו. וכן מבואר גם בערוך השלחן (אה"ע"ז ס' כ"א ס"א) שהעתיק את לשון השו"ע וז"ל פירש שחלוי הדבר אם איכא דרכ"א שאז לא ילך בדרך הגהר, ואם ליכא דרכ"א יעלים עיניו משום (מידת חסידות של) 'עולם עיניו מראות דרע', והוא כשנ"ת שכלשון השו"ע נכתב רק עיקר איסור ההסתכלות בכובסות ונתחדש בזה שאין להקל אף שהוא מקום שרגילות לגלותו, וכפ"כ בהערה 7 והחילוק אם איכא דרכ"א או ליכא דרכ"א הואשט ולכן נלך הערוך השלחן להוסיפו וז"ל כהבנת הערוגת הבוסם והאז נדברו שפי' את דברי השו"ע על אופן של ליכא דרכ"א.

ועכ"פ בודאי סוגיין דעלמא שכאשר ליכא דרכ"א מותרת ההסתכלות מן הדין, וכפי שהובא בהערה 2 מלשונות הראשונים ומאחרונים. ומן הדין החשיבותו בהבטה זו כאנוס וכן הוא לשון הבתי כהונה (ח"ג, בית דין ס' יב, דף יח. מדפי הספר).

שו"ר שבספר מירא לכיא (פרשת יתרו פ"ב פ"ז, דף רח. מדפי הספר) כתב כעין דבריו של האז נדברו הנ"ל, שלדעת הרמב"ם וק"יטור פסקי הרא"ש וככ"ל, ובדפוס נכתב 'והרא"ש', והוא תימה כיון שהרא"ש מעתיק את דברי הגמ' כדורתם ואין בו כל רמז לשנוי השיטה, ואולי

ועכ"פ הגם שהיא מידת חסידות, מ"מ לשון הגמרא היא 'מיצעי' ליה למינס נפשיה, ומבואר שכן כריך לנהוג, ואמנם בספר רוב דגן (ב"ב נז: ברכ"ב ד"ה למינס) פירש שהכוונה היא שמי שהגיע למדרגת החסידות מחוייב לנהוג כן¹⁰, אבל בלשונות הראשונים יש משמעות שראוי מאוד שכל אדם ינהג כמידת חסידות זו¹¹.

ההסתכלות המותרת בליכא דרכ"א היא אף שלא בדרך העברה

למד מקיור פסקי הרא"ש האיד פירש את דעת אביו גם כשליכא דרכא אחרינא מחוייב מן הדין לעולם את העינים וואמנס כתב שכליכא דרכ"א לא יועיל אפי' אם יענוס עיניו – ושלל כהאז נדברו שהוא פירש בדעת הרמב"ם שעלימת עינים מועילה גם בזה – ולפי"ז צ"ב שלא הועיל ליישב מה שלא הוזכר ברמב"ם חילוק בין איכא דרכ"א לליכא דרכ"א, ולע"ג.

¹⁰ וכתב עוד הרוב דגן שהוא הוכחה שכופים על לפנים משורת הדין, ונראה שכונתו לכפית מי שראוי למידה זו, ויש לבדוק בגמ' בבא קמא (ק.) ובתוס' שם.

¹¹ כפי שנתבאר בן הוא פשטות לשון הגמ' שכתבה שמיצעי ליה למינס נפשיה, ואמנם בלשון הגמ' שייך לפרש שדבריה נאמרו על המתהלך בחסידות, וכפי שפירש הרוב דגן, אבל יש מהראשונים שכתבו בסתם לשונות שצריך לאנוס את עצמו [ממידת חסידות] ומבואר שכל אדם צריך לנהוג בהנהגה זו, ראה אור"ז (ח"א סי' תרפ) פסקי ריא"ז (בכרות פ"ג סי' י) מאירי (ב"ב נז: ספר הזכרון (טנוג'י, ב"ב עמ' שכה) ורבינו ירוחם (אדם וחיה נכ"ג ח"א, דף קב טור ב), וגם ברכ"ב ד"ה אנוס) כתב כלשון זה, אבל בדבריו אפשר לפרש שהם נסובים רק על החסיד שבו דיברה הגמרא. וכלשון זה של 'צריך' שיעצים את עיניו כתוב גם בב"ח (אור"ח סי' א ס"ג).

וראה גם בערוך השלחן (אבן העזר סימן כא ס"א) שהעתיק כך בסתם שיסתום עיניו משום (מידת חסידות של) עולם עיניו, וכן הוא גם באגרות משה (אור"ח ח"א סי' מ) וז"ל (זה) – הבטה בכוונה במקומות שאין צריך לכסותם) אסור בכל מקום אפילו ברחובות ויש חיוב על כל אדם להביט כפי האפשר למטה כשהולך בשוק אך לא באופן שיהיה פרוץ קיזאי שיהיה מקיז דם לכותלים עיין בסוטה דף כ"ב וברש"י שם ד"ה מקיז, וכן כשצאה אשה לשאול להרב שאלה בעניני איסור והיתר מחוייב להסתכל שלא להביט בפניה כדי שלא יבא ליהנות ח"ו מהראיה וכן בכל מקום שפוגע בנשים, וכיוצא בזה כתב גם בחלק אבן העזר (ח"א סוף סי' נו) וראין כוונתו לאיסור מן הדין וכשיטת הערוגת הבוסס והאז נדברו המוצאים לעיל, שהלא בחלק אבן העזר שם (ד"ה וגדולה) כתב בפירוש שמדינא מותר להסתכל כשליכא דרכ"א, וכפי שאין בהערה 2, ויתכן שמשמע בן גם בשלמת חיים (אהע"ז סי' ס, ובמהד' יסנה סי' תרפו) וכפי שנתבאר בהערה 1.

כמו בן מבואר עוד בספר חסידים (סי' קעז) שאף שכנזדמנה לו ראייה לאונסו, יטעור על כך שנתחלל שמו של הקב"ה ולא יהיה ח"ו כשמה לאיד שזדמן לו לעבור עבירה בדרך של היתר, ויחשוב בליבו שמה חטא היה בידי שזמנו לי שאראה ראייה זו וידוע גם מה שמספרים על רש"י שנטעור שראה אישה נכרית ונטעור ע"ז עד שנתברר לו שזוהי יצין מהו האפור וכפי שכתב באמת בפירושו על התורה (שמות פכ"ח פ"ד). ואמנם איני יודע מקור מהימן לסיפור זה, והוא מובא

ובאופן זה של ליכא דרכ"א, בפשוטו מדינא מותרת ההסתכלות, אף כשמתכלל ממך ולא בדרך העברה בעלמא, ואמנם לא יעזור עצמו להתבונן, כיון שהוא שלא לצורך, אבל מה שהוא תוך כדי ההילוך שרי.

וכן מבואר ברכ"ב שכתב 'אנוס הוא אם מסתכל בדרך הליכה'¹², והיינו שמה רואה תוך כדי ההליכה הנצרכת מותר, אבל לא יעזור מהליכתו סתם ויתבונן¹³.

בספר רש"י (עמ' כז), שאיני יודע כמה ניתן לסמוך עליו, ומלבד זאת גם שם הוא מובא כמעשה שמספרים העולם, ויש לבדוק.

¹² וכלשון זה כתב גם הרמב"ם (ד"ה אנוס) וז"ל 'אנוס הוא אי מסתכל בדרך הליכה'. וכ"ה גם בר"י קרקואא.

¹³ בן הוא לפי פשוטו, וכלשון הרמב"ם שדברך ההליכה מותרת ההסתכלות ממך, ולא בדרך העברה בלבד. ומטעם זה התיר באגרות משה (אבן העזר ח"א סוף סימן נו) את השואות על שפת הים כשליכא דרכ"א אע"פ שיהיה מוכרח להסתכל בערוה לזמן ממושך, וממידת הזהירות הריני מעתיק את לשון 'אבל צמי שסובר שיותר נוטה שלא יבוא בזה לידי הרהור מותר לילך לפרנסתו ולשאר צרכיו בליכא דרכא אחרינא במקום שיושבות הנשים מגולות בשן שדרכן לכסות, וכן אם צריך לרפואה להיות אלל הים גמי אם סובר שלא יבוא לידי הרהור מותר להיות שם אם אינו מוצא מקום ושעות שאין שם נשים, ואם אינו בטוח צ"ע לדינא'. ואמנם בשו"ת יחיה דעת (ח"ה סי' סג)

חלק על האגרות משה וכתב שהותרה רק ההסתכלות ב'דרך העברה בעלמא', אבל לא הביא מקור לדבריו, ובפשוטו מה שהתירה הגמרא כשהולך אלל הגהר הוא אע"פ שכל דרך הליכתו יש בנהר נשים כובסות, ולא יראה אותם רק בהעברה בעלמא, ואפ"ה מותר לו מדינא שלא להטות את עיניו, ולא איירי דווקא כשיס כובסת אחת או שתיים ויבאמת שלדברי היחיה דעת נמללה חומרא גדולה בהרבה מקרים וכגון שצריך להתחין בתור או ליסוע בתחבורה ליבורית או לטוס במטוס וכדו', שכולם דומים לפעמים לחוף הים, בכך שלא יוכל להסתכל רק בהעברה בעלמא, ולשיטת היחיה דעת יהיה אסור ללכת שמהו. ואולם, יתכן שאף האגרו"מ לא התיר בזה לכל אורך אלל רק כשנלך לרפואתו, ומשום שכשהוא מקום הפרוץ מאד צריך שיהיה צורך גדול יותר, וצ"ת. ולע"ע לא ראיתי מקור לחילוק בזה. ויעוין בארחות רבנו (מהדו"ח, ח"ה עמ' לו), שגם כתב

שבדרך העברה שרי, ונוהג בן בבני ברכ ששנסע באוטובוס יש נשים פרורות בלי שרוולים והוא מסייע את ראשו מהם לכיוון החלון, ומה שרואה בחלון הוא העברה בעלמא. ומשמע לכאור' שתפס שמה שאינו בדרך העברה בעלמא אינו מותר, ומשמע כך גם בלשון עיי"ש, והוא כשיטת היחיה⁷. ובספר מקל יעקב (לרבי יעקב מעסקין, התכתב עם כמה גדולים וביניהם הגדול ממינסק כמוצא בזכר יאחק ח"א סי' סה ובח"ב סי' ה, מכות כד. סי' קסו) כתב על דרך הממואע שהבטתה בעיון בעלמא תוך כדי הליכתו מותרת, והסתכלות בהתבוננות בעיון ובמחשבה זרה אסורה וזהו שלא כהיחיה דעת שהתיר רק בדרך העברה בעלמא, ולא כהאגרו"מ שהתיר אף בחוף הים למרות שיאלץ לראות כל העת, ואולם יתכן שגם להאגרות משה יאסר כאשר מכרח המציאות יטרח לתת את עיניו זמן רב בערוה

כשיבוא לידי הרהור

כתב בחוט שני (אבהע"ז סי' כ"א סק"ה) שההיתר של ליכא דרכ"א הוא רק על ענף הראיה, אבל אם יודע שיבוא לידי הרהור אסור. ובאגרות משה (אהע"ז ח"א סי' ס) הסתפק בזה שמה גם במהרהר שרי.

ואולם ל"ב היאך שייך לאסור בזה, ואילו נתפוס כך שאף בליכא דרכ"א ההרהור אסור נמצא שכל ההיתר של ליכא דרכ"א נפל בצירוף אלא רובא דאונסי, והוא גם דבר שאין הדעת סובלתו שהרי רובא דאונסי אינם יכולים שלא להרהר ונמצא שלא יוכלו ללכת מביתם אם לא שיודעים שהרחוב נקי לחלוטין מפריאות. ובפשוטו שרי אף בכה"ג שיבוא לידי הרהור, ומה שיהרהר תוך כדי ראייתו ודאי שרי, ואם יבוא להרהר לאחר מכן הוא ככל הרהורי עבירה שאין אדם ניזול מהם כל יום, וישתדל להסיע דעתו מהם¹⁴. ונראה

מבלי להסיט ממה בלשון שיתבאר בה בעיון, וי"ח. ובאגרות ענין 'הבטח בלי התבוננות' ראה בחוט שני (אבהע"ז עמ' מז).

והנה בחוט שני (אבהע"ז סי' כ"א סק"ה) כתב שאין ההיתר אלא כשמסתכל בדבר אגב ובלא כוונה וכוונתו כתב גם בפירוש תקון תפלה שכתב ע"י המדפיסים בסידור אורח התפלות (בפירוש וידוי יום הכיפורים ד"ה במראית העין, דף תקסג.), ושם הנוסח הוא שאסור להסתכל בערוה 'במזיד' ורק בלא אפשר ולא קא מכין פטור. והיא סברה מחודשת יותר שלא די בכך שיראה דרך העברה אלא לריק גם שיהיה כמתעסק בזה ולא יהיה מתכוין למה שהוא רואה, וכגדרי דין 'אינו מתכוין', ואולם הוא חידוש לומר כך, ומהיכי תיתי לערב כאן סברות של אינו מתכוין שלא הוזכרו בפוסקים מלפנים ומהאמת שיתכן שהוא טעות המדפיס, כיון שהחוט שני בהמשך דבריו מפלפל בדברי הח"ח (כלל ו' באר מ"ח אות יד) שדן לגבי ליכא דרכ"א שיהיה מותר עכ"פ משום שאינו מתכוין ולא אפשר, וכפי שהובא בהערה 1, וסבר המדפיס שזאת היא גם סברת ההיתר בליכא דרכ"א, והאמת שזה אינו ובלכא דרכ"א היא סברה חדשה ולא משום שאינו מתכוין. וראה גם בעין אליהו (מגילה כח. ד"ה א"ל) שהזכיר שבליכא דרכ"א הוא ראה במתכוין, ומשמע שבליכא דרכ"א איירי באינו מתכוין, אבל מדבריו נראה שאין כוונתו שריק להיתר של אינו מתכוין אלא שכל שאין לו דרך אחרינא יש לכנותו כמו שאינו 'עובר בכוונה' אבל הוא היתר אף שיודע שמתכלל ומתכוין לזה, וראה גם בפירוש הר"י בן חכמון שהשתמש ג"כ בשימוש לשון כעין זה.

¹⁴ וכן תפס הר"ש סובל בשו"ת שלמת חיים (אבהע"ז סי' קב, ובמהדו' ישנה סי' תשכו), וגם הגרי"ח זוננפלד לא השיגו על סברתו.

¹⁵ במקום אחר (אבהע"ז ח"ב סי' יד) דן האגרות משה אודות הנסיעה ברכבת ובאוטובוס כשיש שם דוחק של אנשים ונשים, והתיר אפילו כשיבוא לידי הרהור, וז"ל הנוגע לעניינינו בקיטור 'בדבר הליכה בסאבוויי ובבאסעס בזמן שהולכים בני אדם לעבודתם שנמצאים שם אנשים ונשים דחופים זה בזה, שקשה מליזהר מגניעה ודחיפה בנשים אם מותר אז ללכת בשעות אלו שם... עכ"פ לדינא בנשים אחרות אף בא"א ונדות ונכריות ליכא איסור שלא בדרך תאוה לבו"ע, ולכן לא שייך לחוש מללכת בסאבוויי ובבאסעס בשעת הליכה לעבודה שדחוקים ודחופים אנשים ונשים אף שלא יוכל ליהרר מגניעה ודחיפה בנשים... וכן ליכא איסור מהאזי טעמא גם ליסב אלא אשה כשליכא מקום אחר

שגם האגרות משה חזר והכריע כן שאף הרהור מותר כשליכא דרכ"א, וראה מה שהובא ממנו בהערה¹⁵.

ומוכרח כן גם בגמ' שהקשה שם ליכא דרכ"א אנוס הוא, והוכרחה לחדש שאעפ"כ משום מדת חסידות יאנוס עצמו, ולא תי' בפשיטות שריק לאנוס עצמו בכדי שלא יבוא לידי הרהור¹⁶.

וכן מוכרח כך אם נתפוס שאין כלל איסור ראה במקום שהיא לא תביא לידי הרהור, שלפי"ז בהכרח כל הגידון בגמ' הוא רק כשעכ"פ עלול לבוא לידי הרהור, וראה עובר אורח (להאדר"ת, סי' רלז)¹⁷.

ויש לדמות עניין זה לסברת האחרונים¹⁸ שהרהור שצא בשיטפא ולא נשתקע בו מראשו לא נאסר, כיון שלא ניתנה תורה למלאכי השרת, והיינו שהוא מעשה הרהור שנעשה בהיתר ובדאי לא אסרתו התורה, וגם

דג"כ אין זה דרך תאוה וחבה... אבל אם יודע שהוא יבוא לידי הרהור יש לו למנוע מללכת אז אם אין נחוצ לו, ואם מוכרח לילך אז ג"כ לעבודתו אין לאסור לו אף בכה"ג, ויתחזק להסיק דעתו מהן ולהרהר בדברי תורה כעלאת הרמב"ם שם הי"ט וע"ז יוכל לסמוך וליך לעבודתו. ואם יודע שטבעו רע ויבוא מזה לידי קישוי אבר אסור לו לילך אז גם לעבודתו. אבל ח"ו לאדם להיות כן דבר זה מבטלה כדליתא בכתובות דף נ"ט על האשה וה"ה על האיש וריק לעסוק בתורה ובמלאכה ולא יהיה כך.

¹⁶ והנה בתורה לשמה (סי' שצד) כתב על אדם שבאה אליו אישה (לנועה) לאורך חייה עניין של עסק והוא מוכרח להסתכל בה, ובסתכלותו יש לו הנאה ממנה, שהדבר אסור אם לא שאינו מתכוין להנות, ואופן זה הוא לכאורה מציאות של ליכא דרכא אחרינא, שהרי ריק הוא להתבונן בה לאורך עסקיו, ואף על פי כן אסר את ההנאה והתירה רק מלד שאינו מתכוין. ולשיטה זו יש לפרש שהגמרא לא תירצה שחייב לעצום את עיניו כדי שלא יהנה, שהרי יש דידו פתרון אחר על ידי שלא יכוין, וגם לא קשה שנפל כל ההיתר של ליכא דרכ"א בצירא שהרי בנקל יכול שלא לכוין. אולם כל זה לשיטת התורה לשמה שתפס שמהני אינו מתכוין באיסורי עריות, אבל להמובא לעיל מהחפץ חיים (כלל ו' באר מ"ח חיים אות יד) שדיני אינו מתכוין אינם שייכים באיסורי עריות, הרי שוב נמצא שאין לו ענה על ידי שלא יתכוין ושוב יהיה מוכרח שכשליכא דרכא אחרינא מותרים גם ההרהור וההנאה.

¹⁷ ובשאלה זו של הסתכלות שלא תביא לידי הרהור ראה גם בתורת ההסתכלות (סי' ז), ואכמ"ל.

¹⁸ כן הוא בראשית חכמה (שער הקדושה פ"ה) וז"ל 'והיינו כשהאריך בהרהור שהוא הרבה, והביא עצמו לידי הרהור, כמו שאמרו במסכת נדה (פרק ב) המביא עצמו לידי הרהור אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (תהלים ה, ה) לא יגורד רע, שאז ודאי הוא בא לידי טומאה ומוציא זרע לבטלה שנקרא רע, כדפי' בזוהר. אבל אם בא לו הרהור ודחה אותו מלבו הרי לא עשה פרי ואינו נחשב לו לעון הרהור, הרי אמרו ז"ל ג' דברים אין אדם ניזול בכל יום ואחד מהם הרהורי עבירה, והו"ד בפלא יועץ (מחשבה), וכעני"ז נכתב גם בעזר מקודש (אבהע"ז סי' כג ס"ג) ובדרך פקודין (ל"ת לה חלק המחשבה סי' ד), ואכמ"ל.

הרהור שצא לו ע"י הליכתו ברחוב כיון שהוא צא לו דרך של היתר אין צו איסור כלל.

כשהדרך האחרת ארוכה וכדו'

כתב בחוט שני (אבהע"ז סי' כא סק"ה) שדרך ארוכה יותר אינה נחשבת כדרכא אחרינא, וכן כתב בספר הסתכלות בהלכה (פ"ד עמ' נג הערה ח) בשם הגרי"י פישר¹⁹, וגם הגר"ח קנייבסקי רמז לסברא זו בתשובתו שנדפסה בקונטרס שיערי שיח (על הש"ס ז"ב סי' כט) [ויותר בדירור נכתב כן בשמו בדרך שיחה (פרשת קדושים עמ' סס)]²⁰.

אבל בדובב מישרים (ליקוטי תשובות והערות הגדפס בסוף ח"ג, סי' נד) כתב שיש להאריך הדרך²¹, וכן הוא גם במחשבת מוסר (להגר"מ שך, פרשת נח עמ' קלה) שיש לטרוח עבור מציאת דרכ"א ואף שיש קושי בדרך זו לריק ללכת דווקא בזה, ועפ"ז כתב לנוסעים מבני ברק לים שיסעו לנתניה ולא לתל אביב²².

ואמנם פשוט וברור שגם לשיטה זו יש גבול לדבר²³, ובאמת שדבריו של הדובב מישרים נאמרו על אופן שהדרך הארוכה היא ארוכה רק 'במקל', עיי"ס.

וכן גם להשיטה המקילה כשנכרך להאריך הדרך, אין הכוונה להארכה מועטת ממך, וכן כתב בדרך שיחה (פרשת קדושים עמ' ססא) שאמנם אין הדבר תלוי בהארכה מרובה כעין שיעור חמישית הדרך אבל עכ"פ אם רק מאריך במעט הרי זה בדרך שווה, ואין נחשב לאריכות הדרך אלא כשניכר הדבר שהיא חסובה בדרך ארוכה יותר.

הולאת ממון עבור הליכה בדרך אחרת

בספר ידי כהן (קונטרס בכל דרכיך דעהו עמ' 146 הערה 290) כתב בשם הגר"צ אבא שאול, שאי"צ להוילא הולאות עבור הליכה בדרך אחרינא, ולכן אי"צ לשלם על נסיעה במונית אפילו אם באוטובוס יש פריאות²⁴.

איזהו האורך שהותר לילך עבורו

כפי שנתבאר אם אין לו דרך אחרת הותר לו לילך אף שיבוא לידי ראייה אסורה, ואולם ברור שלא כל דבר מתיר לו את עלם היציאה לדרך²⁵, ויש לבדל את הגדר בזה מעט, ונביא כמה דוגמאות.

על כך שבכדי לקצר לו את הדרך לקחוהו דרך שוק מחנה יהודה אשר בירושלים, ובא אליהם בטענה שיש דרכא אחרינא.

²³ ומלבד שפשוט כך מסבירא יש להביא לזה גם ראייה מהאור זרוע (ח"א סי' תרפ) שכתב שבסתמא אין אנשים מלויים בנהר במקום שעומדות בו הגשים לכביסה משום שצריכים להעלים עיניהם, והנה האופן שמהני לעצום בו את העינים הוא רק כשליכא דרכ"א ואעפ"כ מסתמא אין האנשים באים לשם, וזהו בהכרח משום שאין מחוייב המציאות שיבואו לשם, דאם היה זה נוגע לחיותם היו בודאי כאלו שיבואו ויעצמו את העינים, ומוכרח א"כ שגם דבר שאינו נוגע לחיות האנשים ממך מוגדר כליכא דרכ"א, והיינו או שהייתה שם עוד דרך ורק היא הייתה ארוכה, או שהאורך להגיע לנהר אינו אורך כ"כ, ואעפ"כ נחשבה הדרך כליכא דרכ"א.

²⁴ וראה להלן שהגרי"י פישר התיר אף ללכת במקום פריאות בכדי לקנות חפץ בזול וולא רק שאינו צריך לקום ולהוילא הולאות עבור הליכה בדרך אחרת. ואמנם שמעתי שהיו אומרים, שהגר"מ גפן ז"ל (ר"מ דשיבת חדרה) הקפיד ליסוע אך ורק במוניות משום טעם זה של דרכ"א, ונראה שהיה זה ממידת חסידות ולא מעיקר הדין, שו"ר בשו"ת משנת יוסף (ח"ה סי' ג) שתפס לדינא שצריך להוילא ממון עבור דרכא אחרינא, ויתכן א"כ שגם הגר"מ גפן סבר כך.

²⁵ וכן הוא גם לשון הריטב"א (מכות כד. ד"ה שאינו) 'שאינו מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה. פירשו אף על פי שצריך לעבור דרך שם ולית ליה דרכא אחרינא'. והוא פשוט. והשאלה היא רק מה מוגדר כאורך. וכן פשוט שאין צריך שיהיה אורך של פיקוח נפש, וכפי שכתב בשו"ת בתי כהונה (ח"ג, בית דין סי' יב, דף יח. מדפי הספר).

¹⁹ וכן הביא גם בחשוקי חמד (ז"ב נז) בשם אחד מגדולי הדור, ומשמע כך גם באורחות הבית (שטרנבוך, הדרכה והערות פי"ג) שהזהיר שלא לעבור ברחובות שיש בהם פריאות 'כשאפשר לעבור בניהל ברחוב שאין שם פרואות', ומשמע שמדינא אי"צ לטרוח ע"ז הרבה. ואמנם, החשוקי חמד עצמו, הגם שהסכים לסברא זו, מ"מ כתב שלא יפתח חשבון בנק בסניף הקרוב אליו אם יש שם פריאות, אלא יגדוד במקום רחוק, משום שעתידי לבוא לבנק פעמים רבות ויכשל בהרבה ראיות. ודבריו צריכים ביאור שאם ראייה אחת מותרת משום שליכא דרכ"א ה"ה שראיות רבות יותר כדי שלא ילכך להאריך את דרכו הרבה פעמים. ואמנם מעיון נוסף בדבריו נראה שכוונתו שעלול להיכשל בראיה שאינה נכרכת לו, וכן משום מידת חסידות של איבעי ליה למינס נפשיה.

²⁰ וכיוצא בזה הורה הגר"ח"ק בשאלה אם יש להסיר את המשקפיים בעת ההליכה ברחוב כשעיי"ז מיטשטש הראייה, וכתב 'עובד שסיר' ונדפס בקובץ אליבא דהלכתא (כרך נו עמ' לז), והיינו שאי"צ חיוב מדינא משום הטורח אבל מידת החסידות קיימת גם בזה.

²¹ ובאז נדברו (ח"ז סי' עה) קיין שדן בזה בספרו תורת ההסתכלות (סי' ט) וכתב שהוא תלוי בסברות האיסור לגבי עולם עיניו כשאליכא דרכ"א, עיי"ס. ואמנם גם הוא כתב (בהערה במהדורה הישנה) שאין צריך ליסוע מבני ברק עד לים נתניה שהוא אריכות הדרך פי כמה מהים של תל אביב, ושלא כסברת המחשבת מוסר שבסמוך וכתב גם סברא להעדיף את ימה של ת"א שיתקל בו פחות בפריאות.

²² וכ"ה גם בשו"ת משנת יוסף (ח"ג סי' ה, וח"ג סי' שמג), וראה גם לב אליהו (מהדו' תשמ"ג, ח"א עמ' 26) שהג"ר אליהו לופיאן הקפיד

ובדיופן שנלכד להגיע למקום זה לאורך מראה, כגון שרירי להשגיח על ליסת הנשים את צלל המלות, והן מגלות זרועתיהן, בעובר אורח (להאדר"ת, סי' רלז) הסתפק בזה שיתכן שהוא כאנוס כיון שאין לו מי

³² והוסיף שיהיה מה שיכול שלא להסתכל וכדו', וזהו כפי מה שכתב באגרות משה להנהיג בהמדת חסידות שיעאום עיניו.

וכשהוא לצורך טיול ולא לצורך בריאות, משמע במחשבת מוסר הג"ל (פרשת נח עמ' קלה) ובאז נדברו (ח"ז סי' עה) שהוא ג"כ מותר, ועיי"ש שדנו איזה הוא האופן הראוי ביותר בנסיעה לים, אבל זה שעלם

30 ז"ל השלמת חיים 'ר"ב דב"ב (ר"א ע"ב) כד הוּוּ מטיילין טליא
וטלייתא בְּשׂוּקָא כְּבֵר שִׁתְּסָר, מַהֵּא דְּב"ב (נ"ז ע"ב) אִי אִיכָא דְּרַכָּא
אַחֲרֵינָא שֶׁעַ הוּא. תְּשׁוּבָה: כְּנֻמָּה דְּבִשׂוּמָא שְׁהִי רְגִילִים לִשְׁחָה הוּי

שיגגיה, וה"ז כמו שאין לו דרכ"א, ויכול להסתכל בהם לאורך ההשגחה. ובשלמת חיים (אבהע"ז סי' סח) פשוט לו שהוא כליכא דרכ"א³³, והתיר עפ"ז לבוא למקום שיש בו הרבה נשים שאינן לנועות לאורך מראה, וכגון שצא לשם למחות על חילול השבת³⁴.

הליכה ברחובות, כתב האגרות משה (אבהע"ז ח"א סי' נו ד"ה והנה מדסתם) שאי אפשר לאוסרה, אף ש'הולכות שם פרוצות הרבה'³⁵.

הליכה אחורי אשה

כל האמור עד כאן הוא כשהולך בדרכו ותוך כדי כך נתקל באשה, אבל קיים איסור נוסף ללכת אחורי אשה כמבואר בגמ' (ברכות סא.), וכפי שנפסק ברמב"ם (איסור"ז פכ"א הכ"ז) ובטוש"ע (אבהע"ז סי' כא ס"א). וקיימים בזה כמה פרטי דינים, כגון האם הוא רק כשהולך בסמוך לה תוך ד' אמות, וכן מה שכתב הרדב"ז (ח"ז סי' תשע) שאף שלדעתו איסור גם חוץ לד' אמות מ"מ אין לאסור אלא כשהולך מאחריה ממשי, וז"ל בקיטור 'שלא ילך אחריה ממשי כאשר הוא מכוון כנגדה'. ואכמ"ל בפרטי דין זה וראה מה שהובא ע"ז באור הפוסקים (אבהע"ז סי' כא ס"ק טז). ועכ"פ איסור זה הוא אף כשליכא דרכ"א כמבואר ברדב"ז (סם), ובחפץ חיים (כלל ו' באר מים חיים אות יד) כתב שכן משמע גם בפוסקים.

יבוא, והנה לשון הספר חסידים הוא 'ואם יש פריצים ויודע שצבא פריצות לא יהיה, או אינו יכול להיות בלא הרהור, או אינו יכול להיות מלראות בנשים, אל יהיה שם', הרי שכתב כמה מכשולות שהם סיבה להימנע ממראה, ומשמע שכל חשש שכזה הוא סיבה להימנע ממראה, אבל ראה בשלמת חיים לעיל (סי' יט) שהקשה מהו טעמו של הס"ח, שהלא אם עובר בדרך שיש בה פריצות ע"מ להגיע לחתונה לכאן שרי, ומאי שנא כאשר הפריצות היא בחתונה עצמה, ותי' לו השלמת חיים שהקפדתו של הספר חסידים היא רק משום שהוא מקום שמחה ויש שם גם תערוכות. ולפי"ז זהו גדר המכשול שחשש לו השלמת חיים גם בנידו"ד.

עוד בשאלה זו של דבר מראה ראה גם בשו"ת להורות נתן (ח"א סי' נט אות יב).

³⁵ וכעין לשון זו נכתב גם בשו"ת להורות נתן (ח"א סי' נט סוף אות יב).

³³ וראה כע"ז במעין אומר (ח"א סי' פב; ח"ז סי' קמג), וכן בספר אדיק כתמר יפוח (הונוגסדרג, פ"מ עמ' תסב) הביא שהגרא"ל שטיינמן ז"ל הורה לאדם שמקפיד מאד בשמירת עיניו ואף אינו נוסע באוטובוס שאעפ"כ ילך להצביע בבחירות משום שליכא דרכ"א, ובספר ווי העמודים וחשוקיהם (כרך לד, בתשובות הגר"י זילברשטיין סי' יא) כתב כע"ז גם לגבי מלוות כיבוד אב ואם כשדיקשו שיבואו הוא ומשפחתו לבקרם במקום מגוריהם אשר באילת וואמנס עורר שם הרבה על המיבעי ליה למינס נפשיה.

³⁴ והוסיף בזה תנאי שאין הדבר אמור אלא כשיודע שלא יכשל, אבל במסופק שמה יבוא לידי מכשול לא יבוא שמה. וכתב כן ליישב מה שהקשה לו השואל (- ר"ש סובל) מדברי הספר חסידים (סי' שג) שכתב שלא לבוא לחתונה שיש בה פריצות הגם שהיא מראה, ובזה רמז השלמת חיים שאיסורו של הספר חסידים הוא משום חשש שיבוא לידי מכשול. ואמנם לא נתברר מהו המכשול שהתכוון אליו השלמת חיים, האם גם כשלא יקפיד על המידת חסידות של עצימת עיניו עדיף שלא